

základě těchto skutečností konstatuje, že v rovině „genetické prvotnosti, z hlediska teorie poznání, předchází empirie teorii“ (s. 130).

V navazující subkapitole se A. Flek věnuje analýze empiricky daných sociálních vztahů. Akcentuje opět dva momenty vědeckého poznání — empirii a teorii. Nejde však o opakování předcházející problematiky. Svým přístupem dokazuje mnohostrannost řešení vztahu empirie a teorie. Dokládá, že empirické poznání jako jevové postižení sociální skutečnosti může odhalit i složitou diferencovanost objektu poznání, vzájemné vnitřní vztahy a vazby, nemůže však odlišit podstatné vztahy od méně podstatných.

Třetí část kapitoly je věnována vztahu empirických a teoretických metod v sociologickém výzkumu a je určitým vyústěním předcházejících dvou subkapitol. F. Zich zde nejprve provádí kritickou analýzu sociologických výzkumů v ČSSR v šedesátých letech. Podle našeho názoru správně vystihuje příčiny narušování nebo dokonce opomíjení dynamické rovnováhy a dialektické jednoty empirie a teorie, k nimž docházelo při obrovském rozmachu sociologických výzkumů v krizovém období. Jak uvádí, šlo o reakci na nedostatek faktických poznatků o společnosti, kterou společenské vědy do té doby studovaly převážně jen z globálních pozic, dále pak o důsledky přeceňování metodických prostředků sociologického výzkumu, vyplývající z jejich neznalosti, stejně jako o přeceňování induktivních postupů poznání a přejímání pozitivistických metod buržoazní sociologie. Upozorňuje, že důsledky vývoje v šedesátých letech se projevují i v současné době mimo jiné i v rozdělování sociologů na tzv. teoretiky a empiriky.

V další části se věnuje problémům operacionalizace, kterou je možno považovat za jednu z nejobtížnějších etap sociologického výzkumu a za jeden z největších zdrojů chyb a zkreslení. Správně podotýká, že „při operacionalizaci jde de facto o výzkumnou činnost, neboť právě v této etapě se předurčuje, které fakty z ohromného množství budou zkoumány, které budou sloužit k ověřování teoretických koncepcí“ (s. 154).

Poslední kapitola je věnována otázkám vztahu empirie a teorie v pedagogické vědě. V. Grulich se v ní zabývá především otázkami vědeckých faktů v pedagogice, formami a metodami jejich teoretického zpracování.

Zajímavá je jeho analýza základních kategorií pedagogické vědy, v níž ukazuje na některé odlišnosti při chápání takových pojmů, jako je výchova, vzdělání a vzdělávání. Neujasněnost pojmů však není vlastní jen pedagogice, ale i jiným společenskovědním disciplínám. Autorova výzva k jednoznačnému vymezení základních kategorií pojmů by měla mít ohlas v dalších oblastech společenských věd.

Publikace *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách* je svým obsahem velmi aktuální: Problematika, již se zabývá, se dotýká všech společenskovědních oborů. Její zpracování je inspirativní pro pracovníky v oblasti teorie i praxe. Je významným příspěvkem k řešení otázek vztahu empirie, teorie a praxe. Domníváme se, že by se měla stát východiskem pro další studie, v nichž by uvedené otázky byly analyzovány ještě v konkrétnější rovině poznání.

Rudolf Franěk — Dalibor Holda

Karel Berka: Měření. Pojmy, teorie, problémy

Praha, Academia 1978, 268 s.

Výstavba rozvinuté socialistické společnosti předpokládá stále hlubší a dokonalejší poznávání společenské reality a zákonitostí jejího vývoje. V souvislosti s tím je nutno věnovat patřičnou pozornost rozvoji společenských věd a jejich základní metodologické výzbroje.

Poznání společenských vztahů a specifických zákonitostí se v dnešní době neobejde bez použití metod matematiky a moderní logiky. Jedním ze závažných problémů, objevujících se s neustále se rozšiřujícími tendencemi ke kvantifikaci v oblasti společenských věd, je měření a jeho použití. Právě těmto velmi aktuálním otázkám, které jsou v marxisticko-leninské metodologii společenských věd intenzivně rozpracovávány, je věnována poměrně obsáhlá práce Karla Berky: *Měření. Pojmy, teorie, problémy*. Je třeba říci, že jde o práci po odborné stránce velmi náročnou: není

určena široké čtenářské veřejnosti. Její důsledné studium bude však nesporným přínosem pro všechny, kdo pracují v oblasti vědeckého poznávání společnosti či v oblasti společenského řízení.

Berkova práce se neomezuje pouze na popis či základní charakteristiku měření a jeho variant užívaných ve společenských vědách. Není ji možno považovat ani za „učebnici“. Jde o původní vědeckou práci, která se zabývá měřením nikoli jen jako technikou či metodou přenesenou z přírodních a technických věd do oblasti společenského poznávání. Pojímá je jako metodologický postup, plnící určitou specifickou funkci při poznávání společenské reality. V této souvislosti věnuje autor mimořádnou pozornost gnoseologickým a obecně filozofickým aspektům měření.

V soudobé buržoazní filozofii a metodologii společenských věd (zejména novopozitivistické či z novopozitivismu vycházející) se vytvořil doslova „kult“ matematizace a kvantifikace. Marxistická kritika těchto koncepcí pak někdy vyúsťovala v odmítavý přístup ke kvantifikaci a měření vůbec. Ztotožňovala je zpravidla s empirismem na jedné, či formalismem na druhé straně. Zasluhým činem recenzované práce proto je, že rozvíjí měření jako logicky ucelenou teorii, budovanou na obecně metodologických a filozofických principech dialektického a historického materialismu. Současně podává fundovanou kritiku soudobých buržoazních koncepcí měření, především operacionalismu a novopozitivismu. V tomto smyslu je možno Berkovu práci považovat za významný příspěvek ke kritice základních proudů buržoazní scientisticky orientované filozofie.

Odbornost a vědecká fundovanost, s níž autor přistupuje k rozpracování základních otázek dialekticko-materialistické teorie měření, mu umožňuje správně vymezit specifiku měření, a to jak ve společenských vědách, tak i v konkrétních společenskovědních disciplínách. Proto je jeho práce přínosná pro odborníky v oblasti sociologie a psychologie, právě tak jako v oblasti ekonomie a dalších společenských věd. Neklade si za cíl uzavřít danou problematiku či stanovit závazná pravidla měření v té či oné vědě. Spíše naopak: Vytváří základy pro další rozvoj teorie měřících metod, zejména v oblasti společenských věd. Proto je mimořádná pozornost věnována přesnému vymezení hlavních pojmů a jejich vztahu k základním principům dialekticko-materialistické gnoseologie.

Berkova studie tak významně přispívá k překonávání vlivu různých nemarxistických pojetí měření, která se v některých společenských vědách tím či oním způsobem projevovala.(1)

V *úvodní kapitole* se K. Berka zabývá vymezením základní problematiky měření. Na základě analýzy dosavadních přístupů k měření se snaží specifikovat všechno, co lze pod tento termín zahrnout. Prostřednictvím poměrně obsáhlých, přitom však logicky velmi sevřených historických exkurzů ilustruje vývoj vlastní problematiky měření a uvádí filozofické základy a obecně metodologické souvislosti, které se k problematice měření váží. Zejména závazná je podkapitola 2.2, v níž provádí analýzu v současné době nejběžnějších definic pojmu měření. Velkou pozornost věnuje zejména Campbelově a Stevensonové koncepci měření. Na základě jejich analýzy pak rozvíjí vlastní konstruktivní úvahy o dané problematice. Ukazuje na významovou nejednoznačnost užívaných pojmů a termínů; věnuje se otázkám konceptualizace a jejímu vztahu k vlastním měřícím procedurám. I když nepodává žádnou „svoji“ obecnou koncepci měření, jsou jeho filozoficko-metodologické přístupy k dané problematice významné. Příkladní se k tzv. užšímu pojetí měření – jako empiricko-matematické metody (s. 38) vztahující se na veličiny spojitě. To má vážné důsledky pro metodologii zejména v oblasti sociologického výzkumu, kde je tento pojem tradičně používán spíše v širším smyslu.

(1) V naší sociologii docházelo k metodologickým zjednodušením v oblasti aplikace metod měření sociálních jevů zejména v období šedesátých let. Pod vlivem módní vlny sociologických výzkumů byly fetišizovány kvantitativní postupy a jejich umocnění v podobě metodologických postulátů empirismu vedlo k formalismu v sociologickém poznání, malé použitelnosti výsledků šetření apod. Součástí důkladné marxistické analýzy vývoje naší sociologie v šedesátých letech proto také byla otázka metod měření. Jeden z prvních autorů, kteří se touto problematikou začali zabývat, byl K. Berka. Již ve stati *K pojetí měření v československé sociologii* (Sociologický časopis 1971, č. 5) upozornil na chybné metodologické chápání měření, kriticky rozebral pojem operacionalizace v souvislosti s měřením atd. V diskusi o měření pak vystoupili další českoslovenští sociologové.

Další tři kapitoly jsou věnovány otázkám, jejichž analýza je nezbytně nutná pro rozpracování teorie měření. Autor provádí rozbor objektu měření, což umožňuje i stimuluje další rozpracování metod prvotního zjišťování dat sociologickými technikami. Pojednává o pojmu veličiny, analyzuje jejich různé aspekty a vztahy k dalším pojmům, s nimiž se při koncipování teorie měření setkáváme (například pojem kvantity, kvality, vlastnosti atd.). Přitom věnuje mimořádnou pozornost otázce, do jaké míry mohou být fyzikální přístupy k tomuto pojmu základem pro jeho zobecnění tak, aby se mohl stát organickou součástí i teorie mimofyzikálního měření. Nedílnou součástí autorových úvah je důsledná analýza jak samotného pojmu veličiny, tak i s ním souvisejících pojmů. Odmítá přitom jak úzce operacionalistické koncepty, tak i naivně materialistické pojetí daného problému.

Zajímavý je autorův přístup k problematice škálování. Zcela se liší od přístupů běžných v dosavadní literatuře věnované sociologickým metodám a technikám. K. Berka se nezabývá popisem jednotlivých metod škálování, nýbrž zaměřuje se převážně na analýzu základních pojmů, s nimiž se v teorii škálování setkáváme. Stejně jako u ostatních pojmů se snaží o jistou precizaci pojmu škály a o postavení jejich místa v rámci celkové teorie měření. Nastíněný přístup umožňuje překonat jisté metodologické redukce, s nimiž se v sociologickém zkoumání při použití této techniky často ještě setkáváme. I v tomto smyslu je Berkova práce podnětem pro další rozpracování metod a technik sociologického zkoumání. Je přínosná i pro úvahy o koncipování standardních škál, jejichž vývoj je v sociologii teprve na počátku. I když autor neřeší konkrétní úkoly škálování v sociologii, přináší (ve čtvrté a sedmé kapitole) dostatek podnětů a současně vytváří shrnující metodologický základ pro rozvoj škálovacích postupů.

Problematika škálování prostupuje svým způsobem i do další, *páté kapitoly*. V ní se autor věnuje převážně analýze pojmu kvantifikace. Za jistou výchozí formu kvantifikace považuje čítání. Ukazuje, jaký má tato základní forma kvantifikace smysl v různých koncepcích měření a v čem spočívá její gnoseologická hodnota. Pro další pojmové zpřesnění problematiky kvantifikace pak zavádí pojmy „měření v nejširším slova smyslu“, „měření v širším slova smyslu“ a „měření v užším slova smyslu“ (s. 114). Postupně k těmto pojmům volí terminologické ekvivalenty — očíslování, škálování a měření. Přitom za vlastní instanci kvantifikace považuje v této kapitole autor pouze měření. Očíslování pak označuje za „pseudokvantifikaci“ a škálování za „kvazi-kvantifikaci“. I když pojmové analýzy, které autor — v těchto svým způsobem vstupních kapitolách — provádí, se mohou zdát zejména z hlediska běžného sociologického praktika-výzkumníka příliš pojmově náročné, jsou nezbytné pro koncipování vlastní teorie měření.

Vlastní teorie měření je obsahem *šesté kapitoly*. Zde autor podává logicky přesně formulovanou charakteristiku jak klasické teorie měření, jejíž základní koncepty pochází od A. V. Helmholze a byla rozpracovaná do své relativně úplné podoby N. R. Campbellem, tak i koncepcí měření, které vycházejí z relativně moderních filozofických směrů. Zde se především soustřeďuje na teorii měření rozpracovanou R. Carnapem, C. G. Hempel a W. Stegmüllerem a teorii, která vznikla (jak autor ukazuje) pod vlivem Neumannovy a Morgensternovy axiomatické teorie užitku a Tarského pojetí pojmu modelu a která byla rozvíjena P. Suppesem a J. L. Zinnesem. Autor kriticky analyzuje tyto teorie měření a ukazuje, že mezi nimi existuje v podstatných rysech určitá shoda. Kriticky přistupuje též k hodnocení vlivu operacionalismu a formování teorie měření na vývoj problematiky, již se zabývá.

Centrem této kapitoly jsou však jeho úvahy o základních pojmech, s nimiž se v rámci obecné teorie měření setkáváme. Jde především o pojmy vztahující se k problematice reprezentace (včetně reprezentačního teorému), diskusi podmínek metrizace a dále pak klasifikaci druhů měření. Tuto kapitolu lze považovat za nejkoncentrovanější výklad vlastních autorových přístupů ke koncipování teorie měření.

Sedmá kapitola je věnována otázkám rozvoje teorie škál. Autor se v ní zabývá jednak klasifikací škálových typů, která — jak podotýká — tvoří nejpropracovanější součást teorie škál, a dále pak problematikou invariantnosti škálové formy vzhledem k různým transformacím, což úzce souvisí s otázkou odvozování teorému jedinečnosti.

Fundamentálně metodologická problematika měření je obsahem předposlední kapitoly posuzované práce. Je pochopitelné, že vzhledem k poměrně malému rozsahu knihy autor nemůže beze zbytku vyčerpat všechny otázky týkající se této složité problematiky. Proto se zaměřuje pouze na nejdůležitější z nich. Kapitola začíná úvahami o axiomatizaci měření. Velmi podnětné myšlenky jsou obsaženy nejen v této části, nýbrž zejména v partiích, kde se autor věnuje problematice empirických

relací a operací. Otázky přesnosti měření, smysluplnosti, validity a reliability, které kapitolu uzavírají, přinášejí mnoho cenných podnětů nejen pro rozvoj teoretických a obecně metodologických úvah o měření, nýbrž i pro užití měření v oblasti společenských věd, zejména ve sféře empirických výzkumů společnosti.

Závěrečná kapitola Berkovy práce se zabývá filozofickou problematikou měření. Autor v ní zdůrazňuje nutnost důsledné analýzy filozofické fundace měření jako předpoklad odpovědi na otázku, jaké jsou vlastně možnosti a meze měření. Problém filozofických základů měření pak konkretizuje takto: Má měření nějaký ontologicko-gnoseologický podklad v objektivní realitě či nikoli? Existují kvantitativní aspekty měřených předmětů, jevů a procesů nezávisle na měřicích procedurách či nikoli?

Čtenář, který je o vývoji problematiky měření zevrubně informován (ať již se jedná o problematiku fyzikálního či mimofyzikálního měření), pochopí, že v těchto dvou otázkách je skutečně koncentrována základní filozofická problematika teorie měření (i když pochopitelně není beze zbytku vyčerpána). Autor na tyto otázky odpovídá zcela v souladu s principy materialistické dialektiky.

Nejen v této kapitole, ale v celé práci provádí důslednou kritiku soudobých nemarxistických koncepcí teorie měření a i když po zásluze objektivně oceňuje přínos, který k rozvoji problematiky měření přinesly, ukazuje, že důsledně vědeckou teorii měření, která má rovněž maximálnígnoseologickou hodnotu, je možno vybudovat a rozvíjet pouze na metodologických základech materialistické dialektiky jako organické součásti marxisticko-leninské filozofie.

Ve svém celku představuje kniha K. Berky angažovanou a vědecky fundovanou studii, která řeší aktuální teoretické a metodologické otázky, bez jejichž dopracování do roviny výzkumných metod a technik je další rozvoj sociologie nemyslitelný. Práce je proto zajímavá zejména pro ty čtenáře, kteří se věnují problematice metodologie sociologických výzkumů.

Vladimír Čechák — František Zich

Marie Jirková — Ladislav M. Sobotka: Demokratické vzdělání v socialistické společnosti

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978, 427 s.

Proces demokratizace vzdělání je problematikou velmi složitou a přes svoji společenskou aktuálnost je při své mnohostrannosti, dynamičnosti a konkrétnosti dosud relativně málo prozkoumán. V naší literatuře chybí zvláště syntetické monografické práce, které by zmapovaly tento proces v jeho komplexnosti a souvztažnosti k celospolečenským přeměnám v průběhu výstavby socialistické společnosti a utřídily bohatý empirický materiál opírající se o dílčí výsledky badatelů z různých vědních disciplín. Předložená studie významným způsobem tuto mezeru zaplňuje.

Způsob, který autoři zvolili, umožňuje utříditi a rozpracovati jednotlivá kritéria procesu demokratizace středního a vysokoškolského vzdělání. Za jeho klíčový moment považují badatelé ze socialistických zemí široké zpřístupnění vzdělání pracujícím a jejich dětem, zabezpečení optimálního složení uchazečů, přijatých studentů i absolventů středních a vysokých škol vzhledem k sociální struktuře obyvatelstva příslušné země. V průběhu výstavby socialismu bylo ve srovnání s rozvinutými kapitalistickými zeměmi dosaženo na středních a vysokých školách podstatně vyššího podílu studujících dělnického a rolnického původu. Důležitým ukazatelem prohlubování demokratizace vyššího vzdělání je i vzrůstající podíl žen a mužů mezi uchazeči o studium, mezi studenty a absolventy středních a vysokých škol, ve skupině socialistické inteligence. Dalším ukazatelem demokratizace školství a vzdělání je odpovídající proporcionální zastoupení studujících a absolventů středních a vysokých škol, kteří přicházejí z měst a venkova, právě tak jako zabezpečování komplexní, cílevědomé, systematické a na vědeckém základě založené péče o socioprofesionální orientaci dětí a mládeže na všech stupních školského systému. Důležitou roli hraje též způsob výběru uchazečů ke studiu, metody a techniky uplatňované v průběhu přijímacího řízení, dobrá úroveň kvality vzdělání a výchovy na školách v různých regionálních oblastech aj. Zásadní význam má však charakter školské soustavy samé, její struktura, organizace a kvalita předávaného vzdělání, podmíněná společenskými vztahy a potřebami. Jednotná školská soustava nejen garantuje všeobecné vzdělání pro všechny občany, ale i návaznost jednotlivých stupňů a větví školské soustavy, jejich dostatečnou propustnost, odstranění bariér a slepých linií. Pro-